

เภสัชกรรมไทย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พท.ป.แสงสิทธิ์ กฤษณี

ประวัติ

สมัยสุขุขทัยและอยุธยา

- การเฝ้าระวังรักษาโรคนั้นเกิดควบคู่กับชนชาติไทยมานานแล้ว ในสมัยสุโขทัย มีจารึกในสมัยพ่อขุนรามคำแหงหลักหนึ่งที่จารึกถึงการบำบัดรักษาโรคของคนไทยว่า ใช้ยาสมุนไพร มีการปลูกสมุนไพรที่เขาหลวงและเรียกชื่อแพทย์ตามความชำนาญ อาทิ เนครแพทย์ โอสถแพทย์ โรคแพทย์ เป็นต้น

ประวัติ

สมัยสุโขทัยและอยุธยา

- ครั้งต่อมาในสมัยอยุธยา อิทธิพลความคิดและวิวัฒนาการของชาวตะวันตกเริ่มเผยแพร่สู่ไทยมากขึ้น เคยมีบันทึกของลาดูแบร์ในจดหมายเหตุลาดูแบร์ไว้ว่า "การแพทย์ของชาวสยามไม่นับว่าเป็นวิทยาศาสตร์ หมอสยามไม่มีหลักการปรุงโอสถ ปรุงไปตามตำรับเท่านั้น และชาวสยามไม่รู้จักการศัลยกรรมและกายวิภาคศาสตร์ หมอสยามไม่มีหลักในการปรุงยา ได้แต่ปรุงไปตามตำราเท่านั้น หมอสยามไม่พยายามศึกษาสรรพคุณยาแต่ละชนิด นอกจากจะถือเอาตามตำราที่ปู่ยาตายายสอนต่อๆ กันมา โดยไม่มีการปรับปรุงอะไร"

ประวัติ

สมัยสุโขทัยและอยุธยา

- การรวบรวมองค์ความรู้ทางยาครั้งแรกเกิดขึ้นในรัชสมัยพระนารายณ์มหาราชในตำรับพระโอสถพระนารายณ์ ถือเป็นตำรายาไทยเล่มแรกและเป็นเภสัชตำรับฉบับแรกของประเทศไทย มีมาตราตวงยาเรียกว่า "ทะนານ" ตัวยาส່วนมากได้จากธรรมชาติ ทั้งนี้ การบำบัดรักษายังคงความเชื่อเรื่องบุญกรรมของพระพุทธศาสนา ในสมัยอยุธยาได้มีหลักฐานว่ามีคลังยาหรือโรงพระโอสถในราชสำนักเกิดขึ้นแล้ว ส่วนประชาชนนิยมซื้อยาสมุนไพรบริเวณ "ย่านป่ายา" ในเขตริมกำแพงเมือง แม้ขณะนั้นมียาฝรั่งเข้ามาในประเทศไทยแล้ว แต่คนไทยก็ยังนิยมการใช้ยาสมุนไพรมากกว่า

สมัยรัตนโกสินทร์

- การแพทย์ของไทยในช่วงต้นของสมัยรัตนโกสินทร์ยังคงรูปแบบเดิมจากสมัยอยุธยา คือ การใช้สมุนไพรเป็นหลักและใช้ยาที่ถ่ายทอดองค์ความรู้จากปู่ยาตาดาย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีการแยกเภสัชกรรมออกจากเวชกรรมเป็นครั้งแรก โดยมีกรมหม่อมเอกกับกรมพระเครื่องต้น ซึ่งทำหน้าที่ปรุงยาตามฎีกา

สมัยรัตนโกสินทร์

- ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชนชั้นนารีชาวตะวันตกเริ่มเข้ามาเผยแพร่บทบาทในประเทศไทยมากขึ้น และได้นำความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่เข้ามาพร้อมๆกันด้วย หมอบลัดเลซึ่งเข้ามาในสมัยนั้น ได้เปิดร้านยาฝรั่งร้านแรกเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2378 ที่ตำบลวัดเกาะ เริ่มมีการผ่าตัดพระสงฆ์เป็นครั้งแรกในกรุงสยามและการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ

สมัยรัตนโกสินทร์

- ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการชำระคัมภีร์แพทย์และเรียบเรียงเป็นตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง 10 คัมภีร์ นับเป็นตำรายาไทยเล่มที่ 4 หลังจากตำรับพระโอสถพระนารายณ์ จารึกยาวัตราชโอรส และจารึกยาวัตพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ซึ่งตำรายาดังกล่าวยังใช้เป็นเกณฑ์ในการสอบใบประกอบวิชาชีพเวชกรรม แพทย์แผนไทย มาจนถึงปัจจุบัน

สมัยรัตนโกสินทร์

- ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการจัดตั้งโรงพยาบาลศิริราชใน พ.ศ. 2431 และจัดตั้งโรงเรียนแพทยากรในปี พ.ศ. 2432 ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนราชแพทยาลัย โดยนักเรียนแพทย์ต้องเรียนทั้งการบำบัดรักษาและการปรุงยาไปพร้อมๆกัน ต่อมาในปี พ.ศ. 2439 มีการจัดตั้งกองโอสถศาลาขึ้น สังกัดกระทรวงธรรมการ และผลิตยาโอสถศาลาหรือยาตำรับหลวงขึ้น ในปี พ.ศ. 2445 ซึ่งปัจจุบันพัฒนาไปเป็นยาสามัญประจำบ้านแล้ว ซึ่งตำรับยาดังกล่าวได้กระจายไปยังหัวเมืองต่างๆ เพื่อให้หัวเมืองมีทางเลือกในการบำบัดรักษาโรคมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ยาโอสถศาลานับว่าเป็นยาสมัยใหม่ที่คนไทยไม่นิยมใช้ จึงยังคงผลิตยาแผนไทยโบราณโดยให้โอสถศาลาผลิต "ยาโอสถสภาแผนโบราณ" ออกจำหน่ายทั้งสิ้น

เภสัชกรรมในแบบตะวันตก

- การศึกษาเภสัชกรรมแบบตะวันตกหรือเภสัชกรรมแผนปัจจุบันในประเทศไทยนั้น สถาปนาขึ้นอย่างเป็นทางการในฐานะโรงเรียนแพทย์ปรุงยาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยดำริของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิชิตนุกุลประชานารถต่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัยในสมัยนั้น จนมีคำสั่งกระทรวงธรรมการเรื่องระเบียบการจัดนักเรียนแพทย์ผสมยา เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2456 จึงถือว่าวันดังกล่าวเป็นวันสถาปนาวิชาชีพอเภสัชกรรมในประเทศไทยและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทรเป็น "พระบิดาแห่งวิชาชีพอเภสัชกรรมไทย"

เภสัชกรรมในแบบตะวันตก

- คำสั่งของกระทรวงธรรมการให้เภสัชกรรมเป็นแผนกแพทย์ปรุงยาในโรงเรียนราชแพทยาลัย (ปัจจุบันคือคณะเภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) จัดหลักสูตรการศึกษา 3 ปี เมื่อจบการศึกษาจะได้รับประกาศนียบัตรจากกระทรวงธรรมการ มีศักดิ์และสิทธิ์ในการปรุงยา และเปิดรับนักเรียนครั้งแรกในวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2457 แต่อย่างไรก็ดี การศึกษาเภสัชศาสตร์ไม่เป็นที่สนใจของประชาชนนัก เนื่องจากประชาชนส่วนมากยังใช้ยาแผนโบราณและยังไม่มีกฎหมายควบคุมเรื่องการจำหน่ายยาในขณะนั้น ต่อมาได้มีการควบคุมการประกอบโรคศิลปะทางด้านเภสัชกรรมครั้งแรกเกิดขึ้นในพระราชบัญญัติการแพทย์ พ.ศ. 2466 ซึ่งควบคุมเฉพาะการปรุงยา ไม่ครอบคลุมถึงการโฆษณา การจำหน่าย อันก่อให้เกิดปัญหาในสังคมตามมาอีกมาก

เภสัชกรรมในแบบตะวันตก

- ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการก่อตั้งเภสัชกรรมสมาคมแห่งกรุงสยาม เมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2472 โดยเป็นที่พบปะของเภสัชกรในสมัยนั้น ณ บ้านชุมแสง บ้านของพระมนตรีพจนกิจ (หม่อมราชวงศ์ชาย ชุมแสง) อาจารย์ประจำวิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2477 พระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2477 กำหนดให้การศึกษาเภสัชศาสตร์อยู่ภายใต้การดำเนินการของแผนกอิสระเภสัชกรรมศาสตร์

เภสัชกรรมในแบบตะวันตก

- ในปี พ.ศ. 2479 ได้มีการประกาศพระราชบัญญัติควบคุมการขายยา พ.ศ. 2479 ซึ่งมอบอำนาจและหน้าที่การบริการเรื่องยาแก่เภสัชกร และมีการประกาศพระราชบัญญัติควบคุมการประกอบโรคศิลปะ พ.ศ. 2479 ซึ่งกำหนดบทบาทของเภสัชกรด้านการปรุงยา ครั้นในปีต่อมา เภสัชกร ดร. ต้ว ลพานุกรม อธิบดีกรมวิทยาศาสตร์ในขณะนั้น ได้ริเริ่มการก่อตั้งโรงงานเภสัชกรรม (ต่อมาคือองค์การเภสัชกรรม) และจัดหลักสูตรการเรียนการสอนเภสัชศาสตร์สู่ระดับปริญญาบัณฑิต
- ในปี พ.ศ. 2502 อุตสาหกรรมยาในประเทศไทยพัฒนาขึ้น เมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 มีการประกาศพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน รวบรวมไว้ซึ่งการสนับสนุนลงทุนอุตสาหกรรมยาทดแทนการนำเข้า และส่งเสริมบรรษัทข้ามชาติมาตั้งโรงงานผลิตยาอีกด้วย

เภสัชกรรมในแบบตะวันตก

- อย่างไรก็ตาม การศึกษาทางด้านเภสัชศาสตร์ก็ยังไม่เป็นที่รู้จักของประชาชนมากนัก จนกระทั่งในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดการขาดแคลนยาในประเทศเนื่องจากไม่สามารถนำเข้ายาจากต่างประเทศได้ และโรงงานเภสัชกรรมในขณะนั้นก็ยังไม่มีความเชี่ยวชาญมากนัก อีกทั้งเภสัชกรทั่วประเทศมีจำนวนไม่มาก จึงทำให้ศาสตร์ด้านนี้ได้รับความสนใจจากประชาชนมากขึ้น และมีการจัดตั้งคณะเภสัชศาสตร์เพิ่มเติม ณ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และมหาวิทยาลัยมหิดลขึ้นตามลำดับ

จรรยาวิชาชีพเภสัชกรรมไทย

- ต้องมีความขยันหมั่นเพียร เอาใจใส่ศึกษาวิชาความรู้เพิ่มเติมให้ทันสมัยอยู่เสมอ
- ต้องเป็นผู้พิจารณาเหตุผลในการปฏิบัติงาน มีความละเอียดรอบรู้ ไม่ประมาท makkelijk
- ต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต และเมตตาจิตต่อผู้ไข้ยา ไม่โลภหวังแก่ลาภเกินควร
- ต้องมีความละเอียดต่อบาปโดยไม่กล่าวความเท็จ โ้อวดในความรู้ให้ผู้อื่นหลงเชื่อ
- ต้องปรึกษาหารือผู้มีความรู้ความชำนาญ เมื่อเกิดความสงสัยโดยไม่ปิดบังความเขลา

ของตน

หลักเกณฑ์ 4

- เกณฑ์วัตถุประสงค์
- สรรพคุณเกณฑ์
- ความสำเร็จ
- เกณฑ์กรรม

เภสัชวัตถุ

- พืชวัตถุ
- สัตว์วัตถุ
- ธาตุวัตถุ

พืชวัตถุ

หมายถึง พืชพรรณไม้นานาชนิดที่นำมาใช้ปรุงเป็นยารักษาโรค ซึ่งจะต้องรู้ส่วนต่างๆ ของพืชที่นำมาใช้เป็นยา เช่น ราก แก่น เปลือกต้น กระพี้ ดอก ใบ ผล เปลือกผล ผัก เมล็ด เกสร หัว เหง้า และยาง ไม้ ว่ามี รูป/ลักษณะ สี กลิ่น รส ชื่อ อย่างไร

พืชวัตถุแบ่งออกเป็น

- พืชจำพวกต้น
- พืชจำพวกเถา - เครือ
- พืชจำพวกหัว - เหง้า
- พืชจำพวกผัก
- พืชจำพวกหญ้า

สัตววัตถุ

หมายถึง ร่างกายและอวัยวะของสัตว์ชนิดต่างๆ ที่นำมาใช้เป็นยา เช่น ขน หนัง เขา งา นอ เขี้ยว ฟัน กราม เล็บ กีบ กรวด ปรวด ดี กระดุก ว่าเป็นของสัตว์ชนิดใด มีรูปลักษณะ สี กลิ่น รสส ชื่ออย่างไร

สัตววัตถุแบ่งออกเป็น

- สัตว์บก
- สัตว์น้ำ
- สัตว์อากาศ

ธาตุวัตถุ

หมายถึง แร่ธาตุต่างๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือสิ่งที่ประกอบขึ้นจากแร่ธาตุต่างๆ หรือสิ่งที่สังเคราะห์ขึ้น ที่นำมาเป็นยา ว่ามีรูปลักษณะ สี กลิ่น รส ซื่ออย่างไร

ธาตุวัตถุแบ่งออกเป็น

- ธาตุที่สลายตัวได้ง่าย
- ธาตุที่สลายตัวได้ยาก

สรรพคุณเก๋ลิ้น

- ยารสประธาน 3 รส
- รสของตัวยา
 - รสขม 4 รส
 - รสขม 6 รส
 - รสขม 8 รส
 - รสขม 9 รส
- รสขมตามสมุฏฐาน

ยารสประธาน 3 รส

ยารสประธาน หมายถึง รสชาติที่ปรุงหรือผสมเป็นตำรับแล้ว ประกอบด้วยวัตถุธาตุทั้ง 3 ประเภท เมื่อนำมาปรุงเป็นยา จะเหลือรสชาติของจัวยาอยู่เพียง 3 รส

- ยารสเย็น
- ยารสร้อน
- ยารสสุขุม

รสของตัวยา

หมายถึง รสของเภสัชวัตถุแต่ละชนิดที่ยังไม่ได้ผสม
หรือปรุงเป็นยาตำรับ ซึ่งเภสัชวัตถุมีอยู่มากมาย เพื่อให้ง่ายต่อ
การจดจำ เภสัชกรแผนไทยจึงแบ่งรสยาออกเป็น 4, 6, 8 และ 9
รส

รสยา 9 รส

- ฝาด = มีฤทธิ์ทางสมาน
- เมาเบื่อ = แก้พิษ
- เผ็ดร้อน = แก้โรคลมจุกเสียด
- หอมเย็น = บำรุงหัวใจ
- เปรี๊ยะว = แก้เสมหะพิการ
- จืด = ขับปัสสาวะ
- หวาน = ชุ่มซาบไปตามเนื้อ
- ขม = แก้ในทางโลหิตและดี
- มัน = ชุ่มซาบไปตามเส้นเอ็น
- เค็ม = ชุ่มซาบไปตามผิวหนัง

รศยาตามสมุฏฐาน

สมุฏฐานที่ 4

- ธาตุ (ดิน น้ำ ลม ไฟ)
- อุตฺต (อตุ)
- อายุ (3 ้วย)
- กาล (3, 4)

คณาเภสัช

หมายถึง การจัดหมวดหมู่ตัวยาหลายสิ่งหลายอย่าง ตั้งแต่ 2 สิ่งมารวมกัน จัดหมวดหมู่ กลุ่ม เป็นพวก หรือเป็นพิกัด เพื่อความสะดวกในการจดจำ สะดวกในการเขียนตำรา เป็นภูมิรู้ของเภสัชกรแผนไทย ในพิกัดยารสของตัวยาจะต้องไม่ขัดกัน

- จุดพิกัด
- พิกัด
- มหาพิกัด

จุดพิกัด

หมายถึง การจำกัดตัวยาน้อยอย่าง โดยมาก
มักจะเป็นตัวยาอย่างเดียวกัน แต่จะมีข้อแตกต่างกันคือ
ถิ่นที่เกิด, สี, ชนิด, ขนาด, รส

พิกัด

หมายถึง การจำกัดตัวยาตั้งแต่สองสิ่งขึ้นไป
รวมเรียกเป็นชื่อเดียวกัน จะเป็นคำตรงหรือคำศัพท์ก็
ได้ แต่ตัวยานำมารวมกันแต่ละอย่างต้องมีน้ำหนัก
เสมอภาคหรือเท่ากัน

มหาพิกัฏ

หมายถึง การจำกัดจำนวนตัวยาหลายสิ่งรวม
เรียกเป็นชื่อเดียวกัน แต่ตัวยาแต่ละอย่างในมหาพิกัฏ
ที่น้ำหนักไม่เท่ากัน เพราะเหตุว่ามหาพิกัฏนี้ได้
สงเคราะห์เอาไปแก้ตามสมุฏฐานต่างๆ คือ ใช้แก้ใน
กองฤดู กองธาตุกำเริบ หย่อน และพิการ โรคแทรก
โรคตาม

เภสัชกรรม

- วิธีการปรุงยา 28 วิธี
- การชั่งตวงยา
- กระบวนการคัดเลือกสมุนไพรนำมาปรุงยา
- การผลิตสมุนไพรในรูปแบบต่างๆ
- การฆ่าฤทธิ์ยา การระตุยา การประสะยา
- น้ำกระสายยา

การชั่งตัวยา

- ไซพ
- เฟื่อง
- สลิ่ง
- บาท
- ตำลิ่ง
- ชั่ง

กระบวนการคัดเลือกสมุนไพรนำมาปรุงยา

- การพิจารณาคัดเลือกวัตถุดิบ
- การจัดหาวัตถุดิบที่มีคุณภาพ
- สถานะคุณภาพของสมุนไพรในท้องตลาด
- วิธีเก็บยาสมุนไพรตามตำราโบราณ

การฆ่าฤทธิ์ยา การระตุยา การประสะยา

- การฆ่าฤทธิ์ยา

การทำให้ตัวยามีฤทธิ์อ่อนลง

- การระตุยา

การแปรรูปลักษณะของบางอย่าง

- การประสะยา

การทำให้ตัวยามีฤทธิ์อ่อนลง

น้ำกระสายยา

หมายถึง น้ำซึ่งได้จากวัตถุธาตุต่างๆ นำมาผ่านกรรมวิธีต่างๆ ใช้ผสมยารับประทาน หรือรับประทานร่วมกับยา เป็นการเสริมฤทธิ์ยาในการรักษาโรค